

- Պէլի է:
- Կեցիր բարով փեսաս:
- Երթաք բարով:
- Կերակուրի կսպասեմ:
- Պիտի գամ:

Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ (Եթիկար՝ 1887 Վարդ)

ԽԱՉԿՈՆՑՈՒԹԻՒՆ

Խաչկոնցուծիւնը մի նոր բառ է, որ ածանց է Խաչկոնց անունէն: Համանուն չունի, բայց զրադասութիւն է նշանակում, ինչպէս խաչկոնցն էլ փճաբան և խաչկոնցել փճաբանել: Այդ բառի բուն նշանակութիւնն իր գործողութեամբ կարելի է բացատրել: Օրինակ: Օրէս մի քանի տարի առաջ՝ մի պղուղ երիտասարդ, աչքն ու ունքը տեղը, ինձ ծանօթացնել ուզելով իրան, Խասգիւղի ուսումնարանի նախկին տեսուչ Յուրսունեանի միջնորդութեամբ մասնակաւ և ասաց թէ ինք իմ թոռն է և իր յարգանքն կը մատուցանէ ինձ իբրեւ իր պապուն: Ձարմանքս տարաւ, թէ ինչպէս նա իմ թոռն է եղած և ես բնաւ անգիտութիւն չեմ ունեցած: Մի զարմանաք, ասաց նա ինձ. Մինաս Չերազը ձեր աշակերտն է եղած պատմական ուսմանց մէջ, ես էլ նրա աշակերտն եմ նոյն ուսմանց մէջ, հետեւաբար ձեր թոռն եմ եղած: Մինաս Չերազը երբեք ինձ աշակերտած չէ, ասացի այդ կարճալճ երիտասարդին, ուստի դու իմ թոռն եղած չես լինիլ, հապա ուրիշի, մաքուս ծիծաղեցայ այդ նորաձև ինքնիրան ծանօթացնելու կերպին վրայ ու իմ ճրեսը շուռ տուի:

Հէնց այդ ձև վարմունքին խաչկոնցուծիւն եմ ասում: Բայց պարոն Յուրսունեան ասաց թէ դա՛ քաջ տիրացու է և մեր ուսումնարանում էլ մանր աղոյց ուսուցիչ, սակայն նրա ո՞րտեղացի և ո՞ւմ որդի լինելը չափաց. ուստի իմ յիշողութեան մէջ նա միայն տիրացու Խաչկեան և պատանեկաց ուսուցիչ: Հիմա եմ իմանում որ Արապկերու-

գիւղացու տղայ է եղել նա, որ այն ժամանակ Խաչկեան է եղել կոչուում և այժմ Խաչկոնց:

Այս նորաձև ծանօթացումէ մի ամիս յետոյ, պատահեց որ, այն ժամանակուայ Ուսումնական խորհուրդը, որու ատենապետն էր Դոկտօր Թիրեաքեան էֆէնտին, ընդհանուր ազգաց պատմութիւն վերնագրով, երկու գլուխէք զրկեց ինձ, յատուկ յանձնարարութեամբ, որ անաչառ քննութեան ենթարկեմ այդ պատմութեան դասագրքերը:

Ուսումնական խորհրդի ինձ յանձնարարած գործն իսկոյն և եթ կատարեցի և ահա՛ այս էր իմ քննադատութիւն:

«Այդ գրուածքներ, ընդհանուր ազգաց պատմութիւն չեն, հապա վերջին դարերում Եւրոպիոյ տէրութեանց իրար հետ ունեցած քաղաքական և կրօնական պատերազմներու, նոյն Եւրոպական աշխարհներում կատարուած տէրութենական և գրականական իրողութեանց ամենահամառօտ յուշարար ծանօթութիւնը: Գործերը խմագրութիւն չեն, հապա թարգմանութիւն. թարգմանիչներն էլ մեր նոր լեզուի պատմական ոճին չեն հետևած. հապա բոլորովին բառարանական լեզուի, այսինքն, ոչ գրաբար են գրած և ոչ աշխարհաբար և մատղաշ ուսանողներուն համար անբարենիւ: Իսկ յատուկ անուններն ամեն ազգերուն էլ ֆրանսերէն արտաբերութեամբ են ընդունած, այնպէս որ Անգլիացոց, Գերմանացոց, Սպանիացոց և Իտալացոց պատմական մեծանունները ամենքն էլ ֆրանսերէն են և ոչ ամեն ազգի իր լեզուովը»:

«Բացի այդ անյարմարութեանց, մի գլխաւոր բան էլ կայ այդ գործերում, ինչպէս մեր վարժարաններու ամեն պատմական դասագրքերում: Պատմութեան ուսուցիչները և պատմութիւն գրողները կամ թարգմանողները, որոնք ընդհանրապէս ֆրանսացոց պատմական դասագրքերէ վեր են՝ առնում, երկու գլխաւոր բան մտաւնում են. նախ իրանց հայ լինելը, երկրորդ՝ որոնց էլ որ սորվացնում են պատմութիւն՝ նրանց հայ լինելը, հետևաբար փոխանակ իբրև հայ պատմաբան տեսնելու և նկատելու պատմական իրողութիւնքը և այդ ուղղութեամբ հետևութիւն հանելու, որ հայու սկզբունքին, դրութեան, հայեացքին օգտա-

կար լինի, իրանց են սեպհականացնում ֆրանսայու, բա-
թուրկ կամ բողոքական, կամ բաղաբական և ազգային
հայեացքները և արձագանք ու կրկնաբան են լինում նը-
րանց»:

«Այդպէս չէ որ, մեծապատիւ էֆէնտի, եւրոպական
ազգերու ազգային վարժարաններում, պատմութիւն է դասա-
խօսուում: Ամեն պատմաբան, պատմութիւնը իր ազգին հո-
գւոյն, հանձարին, ըմբռնողութեան կամ թէ մարդկային
կամ ազգային զգացողութեան համեմատ է աւանդում ու
աշնպէս հրահանգում նրան: Պէտք է մեր վարժարաններում
մեր մատղաշ ուսանողներուն, արհեստներու, արուեստա-
գէտներու, գիւտերու և գիւտ անողներու, վաճառականու-
թեան և առևտրական ընկերութեանց պարզ ու հասկանա-
լի կենդանի լեզուով պատմութիւնը դասախօսուէր, փո-
խանակ տէրութեանական, աշխարհավարական, ազգավարչա-
կան բարձր իրողութիւնք կցկտուր առանց պատճառաբանու-
թեան և հետեւութեան սորվացնելու, որոնք մեր մատղաշ
տղերանց միայն յիշողութիւնը ծանրաբեռնելուց ուրիշ ոչ մի
օգուտ չեն տալ: Եւրոպացոց դիւանագիտութեան ուսմունք
մանր տղոց համար չէ, հապա չափահաս և զարգացած
պատանիներու, նրանց համար որոնք բաղաբական ծառայու-
թեանց մէջ են մանելու և դիւանագէտ պիտի լինին: Ասել
ուզում եմ որ բարձր վարժարաններու և երիտասարդներու
համար»:

Ուսումնական խորհուրդը, այդ երկու ընդհանուր
ազգաց պատմութեան դասագրքերը չվաւերացուց, որոցմէ
մին այդ Արաբկերցի երիտասարդ տիրացուին է եղել, որով-
հետեւ միւլնոյն ժամանակ, հոգեւոյս տէր Գէորգ Արծրունի
բահանայ է մի նամակ ստացայ, որով խնդրում էր պատկա-
ռելի ծերունին նպաստաւոր քննութիւն անեմ վերեւ յիշուած
երիտասարդի ընդհանուր ազգաց պատմութեան վերնա-
գրով դասագրքին, որը նրան ապրուստ է եղել լինելու հրա-
տարակելով պէն: Այդ ժամանակ իմացայ որ, այդ պարոնը
փեսայացու է եղել նոյն բահանայի թոռանը, միւլնոյն ժա-
մանակ բահանայացու իր եկեղեցական երգասացութեան
համար, բայց իբր թէ իր այդ առաջին փորձը յաջողու-
թիւն չգտնելուն իր փեսայացութեան կամ նշանածութեան

պատիւն էլ կորցնում է և ըստ իրան ես եղած եմ լինում պատճառ նրա այդ ձախորդութեան:

Արդ այժմ որ խմբ. ստորագրութեամբ գրող է եղել *Բիւրական* շաբաթաթերթում¹⁾, այդ Խաչկոնցն ասպարէզ է գտել խաչկոնցելու Թիֆլիսու Վրամյայ անուն պատուական հանդիսում մի նամակ տեսնելով ճառագրութեան ձևով գրուած ու Չիկանոյի կրօնական ժողովին ուղղուած, իբր թէ քննադատել է, ընդհակառակն, ինչպէս ասացի, զրադատութիւն է արել: Օրէս քսան տարի առաջ հրատարակած *Թուղթու* Վարժապետեան ներսէս արքեպիսկոպոս պատրիարքին խնդրելով, չէ հաւանած հիմա, ասելով թէ կուտալ եմ տուել այն ժամանակ իրանց և հի. միկ էլ իրանց կուտալ տուածս Ամբիկացոց եմ եղել մօրսել տալի և ինք իր պատմական իմաստութիւնը ցոյց տալու համար, առանց որ և է մի փաստի և ապացուցի բաներ մաներ է ասած և ինքնիրան կարդացող պրպտող ցոյց տուած իր «Հասկաբաղ» վերնագրով յօդուածում: Վիեննայու Միխիթարեան կրօնաւորներուն գրածները, Եւսեբիոսը, և եւրոպայի պատմաբաններն այնքան կարդացել է եղել, որ իր փորում է եղել ամփոփել ամենը: Մի խօսքով ինձ խաչկոնցելով, ինքնիրան գլուխը ցոյց տալ է տքնած և այդ ամենը արած է իր ներսում այսքան տարի մթերած վրէժը հանելու համար ինձմէ: Վիեննայու կրօնաւորներէ սորված իտալերէն *tutti quanti* խօսքն էլ է գործածած, առանց իտալերէն մի բառ գիտենալու: Ուրիշ մի շատ ծռտի մռտի բաներ է ասած, որոնց մասին խօսելն ամենաինչէ ատում, դրա նպատակն այն է եղած, որ իր վրէժը լուծէ ինձմէ և ինքն իրան պատմագէտ ցոյց տալ, որ ուրիշ բան չէ՝ հապա միայն խաչկոնցաբան, այսինքն պատմաբաններու ձախլիկ կրկնաբանն ու խուլ արձագանգը:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՑ

Պոյաճի գիւղ

1899 փետրուար 11.

¹⁾ Տես թիւ 4 յունուար 21. 1899.